Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek *op school*

Handreiking voor bibliotheken

de Bibliotheek op school

Inhoud

Introductie 3
- a. Aanleiding 3
- b. Opzet 4

1. Kennis opdoen 5
- Bronnen 5

2. Beginsituatie bepalen 7
- a. Vragen voor de school 7
- b. De basis op orde 8
- c. Ondersteuning bij effectief leesonderwijs 8
- d. Combinatie basisondersteuning en specifieke ondersteuning 9

3. Keuzes maken 10
- a. Keuzes die de Bibliotheek maakt 10
- b. Keuzes die de school en de Bibliotheek samen maken 11

4. Implementeren 13
- a. Continuering 13
- b. Dienstverlening 13
- c. Samenwerking 14

Introductie

Leerkrachten die opleven omdat ze het leesonderwijs weer in eigen hand hebben, leerlingen die plezier krijgen in boeken lezen en elke dag 30 minuten aan het lezen zijn, leesconsulenten die onmisbaar zijn als ondersteuners van het leesonderwijs, en een groeiende leesvaardigheid in de groep. Dat was na een jaar de opbrengst van de pilot *Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school*, een samenwerking van Stichting Lezen met schoolbesturen Comprix en VCSO, Bibliotheken Zuid-Oost Fryslan, en onderwijsadviesbureau de IJsselgroep (zie kader). Er ontstond jaloezie en zelfs ongeloof bij collega's van de deelnemende groep 6-leerkrachten. Inmiddels is deze pilot na tweeënhalf jaar afgerond, en zijn de betrokken organisaties een vervolg aan het plannen. Voor de deelnemende scholen betekent dit dat meer groepen gaan werken met *Focus op begrip*, voor de Bibliotheek dat zij de nieuwe invulling van de samenwerking met scholen zal opnemen in haar beleid, en voor de gemeente dat zij een opschaling van de aanpak op nieuwe scholen subsidieert.

Een groeiend aantal basisscholen in Nederland zoekt naar een andere (effectievere) invulling van met name het onderwijs in begrijpend lezen. Parallel hieraan krijgen steeds meer bibliotheken de vraag of ze hier iets in kunnen betekenen voor de school. Deze handreiking is gebaseerd op ervaringen uit de pilot *Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school*. We verwachten dat deze handreiking onderwijsspecialisten en educatie-managers van bibliotheken houvast geeft in de hernieuwde samenwerking met scholen die effectief leesonderwijs[1] koppelen aan de Bibliotheek *op school*.

a. Aanleiding

De wens om op de Bibliotheek *op school*-scholen te werken met een effectievere leesaanpak komt niet uit de lucht vallen. Groei in de aandacht voor de kwaliteit van het leesonderwijs zette een aantal jaar geleden in. Uit internationaal onderzoek (PISA en PIRLS) bleek dat Nederlandse leerlingen op complexe begrijpend leestaken steeds slechter scoorden ten opzichte van leeftijdsgenoten elders. Ook bungelde Nederland onderaan de internationale ranglijsten op leesmotivatie, een belangrijke voorspeller van leesvaardigheid. Redenen genoeg voor de politiek om te vragen om een gedegen analyse. Wetenschappers bogen zich vervolgens over de vraag wat effectief (begrijpend) leesonderwijs precies inhield. Dit resulteerde in diverse onderzoeks- en beleidspublicaties over het onderwerp.[2]

Ook de (onderwijs)praktijk zat niet stil. Scholen die de urgentie voelden om hun leesresultaten op een hoger peil te brengen en leerlingen weer te motiveren voor lezen, kozen voor een nieuwe leesaanpak, vaak een aanpak waarbij weinig tot geen gebruik wordt gemaakt van een leesmethode. Rijke boeken en andere teksten[3], en het stimuleren van de leesmotivatie speelden daarbij, naast kennisontwikkeling, een centrale rol. Vanwege de aandacht voor boeken en leesmotivatie is de Bibliotheek, als uitvoerder van de aanpak de Bibliotheek *op school* en bij uitstek deskundig op deze terreinen, de aangewezen samenwerkingspartner voor deze scholen.

De verwachting is dat steeds meer scholen zullen kiezen voor effectief leesonderwijs en dat landelijk en lokaal beleid dit blijft ondersteunen. Dit zal ervoor zorgen dat de samenwerking tussen scholen en bibliotheken in het kader van de Bibliotheek *op school* vaak een nieuwe dimensie krijgt, en als gevolg daarvan zal veranderen. Deze handreiking biedt bibliotheken de nodige ondersteuning bij deze aankomende veranderingen.

De pilot *Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school*

In 2020 is op verzoek van een schoolbestuurder, en in samenwerking met de Bibliotheken Zuid-Oost Fryslan, op drie scholen in de groepen 6 gestart met een pilot 'de Bibliotheek *op school*-plus'. Aanleiding waren achterblijvende resultaten van leerlingen, met name op begrijpend lezen. Binnen de pilot is de methodiek *Focus op begrip*[4], gebaseerd op recente (wetenschappelijke) inzichten met betrekking tot effectief leesonderwijs, ingezet op drie scholen die al deelnamen aan de Bibliotheek *op school*.

1 - Met effectief leesonderwijs bedoelen we ook effectief onderwijs in begrijpend lezen.
2 - In hoofdstuk 1 geven we een overzicht van bronnen, waaronder een aantal publicaties over effectief leesonderwijs.
3 - Op de website Lezen in het po vind je meer informatie over rijke teksten en jeugdliteratuur. www.lezeninhetpo.nl
4 - Op de website Rijke taal vind je meer informatie over de methodiek Focus op begip. www.rijketaal.org

Het doel van de pilot was inzichtelijk maken op welke manier optimaal gebruik kon worden gemaakt van de aanpak van de Bibliotheek *op school* en de inzet van een leesconsulent bij de implementatie en borging van de methodiek. De IJsselgroep, een organisatie voor educatieve dienstverlening, begeleidde de pilot en verzorgde de coaching op de scholen. De IJsselgroep trainde ook de leerkrachten en de leesconsulenten over onderwerpen als vrij lezen voor zwakke lezers, praten, schrijven en denken over teksten en werken rond thema's. Tot slot werden er leergemeenschappen van meerdere scholen opgezet die ook na de pilot blijven functioneren.

Belangrijke inzichten uit de pilot zijn verwerkt in deze handreiking. Een noemenswaardige ontwikkeling was bijvoorbeeld dat de rol van de leesconsulenten relevanter en zichtbaarder werd voor de leerkrachten, doordat ze met hun collectieadvies en het voordoen van leesbevorderingsactiviteiten van directe betekenis werden voor het leesonderwijs.

b. Opzet

Zowel de invulling van effectief leesonderwijs als de aanpak de Bibliotheek *op school* kan per school en per Bibliotheek verschillen. Een goede voorbereiding op de samenwerking is daarom essentieel. In deze handreiking gaan we vooral in op die voorbereiding en minder op de implementatie van een andere manier van samenwerken. Een goede voorbereiding vraagt om kennis opdoen, vragen stellen en keuzes maken. Iedere Bibliotheek kan de vraag van een school over effectief leesonderwijs aangrijpen om de samenwerking naar een hoger plan te tillen.

In hoofdstuk 1 vind je informatie over effectief leesonderwijs. We geven een beknopte beschrijving en verwijzen naar belangrijke bronnen.

Hoofdstuk 2 gaat in op de beginsituatie van samenwerking rond effectief leesonderwijs. Daarbij is er aandacht voor de vragen die de Bibliotheek aan de school zou kunnen stellen, en ook voor de randvoorwaarden die het vervolg kansrijk maken. Om een idee te geven van hoe de samenwerking eruit zou kunnen zien wordt beschreven wat in grote lijnen de rol van de Bibliotheek kan zijn op een school die werkt volgens de principes van effectief leesonderwijs.

Keuzes die de Bibliotheek maakt, al dan niet samen met de school, bepalen uiteindelijk op welke manier de school wordt ondersteund bij het leesonderwijs. Deze komen in hoofdstuk 3 aan de orde. Aan de hand van de bouwstenen van de Bibliotheek *op school* wordt beschreven voor welke keuzes de Bibliotheek geplaatst wordt bij het invullen van de samenwerking rond effectief leesonderwijs.

In hoofdstuk 4 worden ten slotte drie mogelijke scenario's geschetst. De bedoeling is de Bibliotheek hiermee te helpen zich te oriënteren op de verschillende opties die er zijn om effectief leesonderwijs te ondersteunen.

1. Kennis opdoen

Effectief leesonderwijs is in Nederland een relatief nieuw begrip. De principes ervan staan inmiddels vast, maar ook daarbinnen maken scholen en methodeontwikkelaars verschillende keuzes. Om scholen de juiste vragen te kunnen stellen over het onderwerp is het van belang dat betrokkenen bij de Bibliotheek weten waarover ze het hebben. In dit hoofdstuk ligt de nadruk daarom op de kennis die zij nodig hebben voor het gesprek met de school.

Onderzoekers zijn het in grote lijnen eens met elkaar over de elementen van effectief leesonderwijs; soms zien zij subtiele verschillen. De volgende elementen komen altijd terug:

- Zorg ervoor dat leerlingen lezen met een doel.
- Werk in samenhang aan verschillende ingrediënten van tekstbegrip.
- Doe dit gedurende een langere periode binnen een betekenisvol thema.
- Gebruik rijke teksten en jeugdliteratuur als les- en leesmateriaal.
- Volg de leesontwikkeling systematisch, met aandacht voor alle aspecten die hiervoor van belang zijn.

Voor de meeste scholen is het een grote stap om over te gaan van methodes voor begrijpend en voortgezet technisch lezen naar een aanpak die voldoet aan bovenstaande elementen. Toch kiest een groeiend aantal scholen ervoor de stap te nemen, vaak onder begeleiding van een onderwijsadviseur of een expert-leraar uit de school of het schoolbestuur. Bij veel leerkrachten, schoolleiders en bestuurders ontstaat een gevoel van urgentie, omdat ze zien dat de leesvaardigheid van de leerlingen ook op hun school laag is. Met name op het gebied van leesbegrip zijn de achterstanden groot (zie bijvoorbeeld het onderzoek *Peil.Leesvaardigheid* van de Inspectie).

Veelal laten scholen die hun leesonderwijs willen veranderen de bestaande methodes daarom geleidelijk los. Wat ervoor in de plaats komt verschilt per school. Kiest men bijvoorbeeld voor een nieuwe methode, of wordt de leerlijn lezen in toenemende mate door de leerkrachten ingevuld? En hoe ver wil de school gaan in het integreren van verschillende vakgebieden? Blijft het bijvoorbeeld bij begrijpend lezen en wereldoriëntatie, of worden voortgezet technisch lezen en taalonderwijs in brede zin ook betrokken?

Voordat de Bibliotheek in gesprek kan gaan met de school over de betekenis van effectief leesonderwijs binnen hun samenwerking, is het goed om meer kennis op te doen. Daarom volgt hieronder een aantal bronnen, die voor een deel ook door het onderwijs worden gebruikt.

Bronnen

Over het niveau van leesvaardigheid en leesmotivatie

- Resultaten PISA www.lezen.nl
- Resultaten PIRLS www.lezen.nl
- Peil.leesvaardigheid www.onderwijsinspectie.nl
- Relatie leesmotivatie en leesvaardigheid www.lezen.nl

Theorie over effectief leesonderwijs vertaald naar de praktijk

- Naaijkens, E. en M. Bootsma (2023). *Bijna alles wat je moet weten over thematisch onderwijs*. Huizen: Uitgeverij Pica.
- Stichting Lezen (2023). *Kwestie van Lezen, effectief onderwijs in begrijpend lezen* (nr. 19). www.lezen.nl
- www.lezeninhetpo.nl Uitgebreide toelichting op alle aspecten van effectief (begrijpend) leesonderwijs. Bevat veel verwijzingen naar andere bronnen.
- www.rijketeksten.org Informatie over het herkennen van en het werken met rijke teksten. Website geeft veel voorbeeldteksten gerubriceerd op onder andere thema en leeftijd.
- www.rijketaal.org Informatie over (het belang van) rijke taal, methodieken en tools.
- Kwaliteitswaaier effectief leesonderwijs Vier samenhangende kwaliteitskaarten voor leraren, leesdeskundigen, schoolleiders en schoolbestuurders.

Theoretische publicaties over effectief leesonderwijs

- Koeven, E. van en A. Smits (2020). *Rijke taal*. Meppel: Boom.
- Ros, B., Gelderen, A. van, Glopper, K. de, & Steensel, R. (2021). *Leer ze lezen. Praktische inzichten uit onderzoek voor leraren basisonderwijs*. Meppel: Ten Brink Uitgevers. www.didactiefonline.nl
- Steensel, R. van en T. Houtveen (2022). *De zeven pijlers van onderwijs in begrijpend lezen*. Amsterdam: Stichting Lezen. www.lezen.nl

Beleidsrapporten over effectief leesonderwijs

- Gobyn, S., Merchie, E., De Bruyne, E., et al. (2019). *Sleutels voor effectief begrijpend lezen. Inspiratie voor een eigentijdse didactiek in het basisonderwijs*. Brussel: Vlaamse Onderwijsraad. www.vlor.be
- Pereira, C. & Nicolaas, M. (2019). *Effectief onderwijs in begrijpend lezen. Acties voor beter leesbegrip en meer leesmotivatie.* Den Haag: Nederlandse Taalunie. www.taalunie.org
- Scheltinga, F., Snel. M. & Steensel, R. van (2021). *Beter leesonderwijs: van weten naar doen!* Utrecht: Kennistafel Effectief Leesonderwijs. www.platformsamenonderzoeken.nl

Trainingen

- *Rijke teksten: de rol van de leesconsulent* www.bibliotheekcampus.nl
- In ontwikkeling voor de tactische laag van de Bibliotheek, beschikbaar vanaf voorjaar 2024: *Effectief leesonderwijs, de rol van de bibliotheek* www.bibliotheekcampus.nl
- *Cursus Focus op begrip* via www.windesheim.nl

2. Beginsituatie bepalen

De transitie naar effectief leesonderwijs begint bij de scholen. Zij nemen het initiatief om hun leesonderwijs aan te passen. Het heeft geen effect om als Bibliotheek te willen dat een school haar leesonderwijs verandert. Het veranderproces staat of valt namelijk met het draagvlak bij de leerkrachten van de school. De school voelt de urgentie om iets te veranderen aan het leesonderwijs, en zal daarbij hulp nodig hebben.

De bestaande samenwerking in het kader van de Bibliotheek *op school* is een goed uitgangspunt om als Bibliotheek ondersteuning te bieden bij het implementeren van effectief leesonderwijs. De beginsituatie zal hiervoor echter in de meeste gevallen niet voldoende zijn; de school zal vragen om specifieke ondersteuning. Gebruik deze handreiking om samen met de school uit te zoeken wat er nodig is om de samenwerking optimaal te benutten met het oog op effectief leesonderwijs.

Op het gebied van didactiek kan de school hulp zoeken bij een onderwijsadviesbureau of een expert-leraar (een geschoolde specialist in de school of bij het schoolbestuur). Zo ontstaat een driehoek, bestaande uit school, Bibliotheek en onderwijsadviesbureau/expert-leraar, die vanuit een gezamenlijke ambitie samenwerkt aan de transitie naar effectief leesonderwijs. Voor een succesvol proces is het van groot belang dat binnen deze driehoek duidelijke verwachtingen bestaan over ieders bijdrage aan deze transitie, bij voorkeur vastgelegd in afspraken.

Als Bibliotheek wil je, binnen de eigen mogelijkheden, optimaal aansluiten bij de ondersteuningsbehoefte van de school. Daarvoor is het ten eerste belangrijk om te onderzoeken wat die ondersteuningsbehoefte is. Daartoe moeten de juiste vragen worden gesteld aan de juiste persoon in de school. Daarnaast zal je als Bibliotheek ook naar de eigen startsituatie moeten kijken en inschatten of de belangrijkste randvoorwaarden aanwezig zijn om de school te ondersteunen bij effectief leesonderwijs. Aan het einde van dit hoofdstuk vind je een model voor de verhouding tussen de randvoorwaarden (de basis) en de specifieke ondersteuning bij effectief leesonderwijs.

a. Vragen voor de school

Om te onderzoeken wat precies de ondersteuningsbehoefte is van de school, zal je in gesprek moeten gaan met de juiste personen binnen de school.[5] Meestal is dat ten eerste de directeur, en ten tweede mogelijk de intern begeleider (ib'er), de taalcoördinator en/of de leescoördinator. Dring er bij de directeur op aan dat je meerdere personen spreekt, zodat je een goed beeld krijgt van de beginsituatie en de behoeften op de school. Wanneer je de juiste personen voor je hebt, kun je bijvoorbeeld onderstaande vragen stellen. De antwoorden op deze vragen bepalen het vertrekpunt voor de verandering in de samenwerking tussen school en bibliotheek.

- **Wat is de aanleiding voor de school om het leesonderwijs te willen veranderen?** Denk aan resultaat van visie-ontwikkeling, tegenvallende resultaten wat betreft technisch en/of begrijpend lezen, lage leesmotivatie, aansluiten bij landelijke ontwikkelingen, afschrijving oude methode.
- **Wat wil de school behouden vanuit de startsituatie?** Denk aan initiatieven van bepaalde leerkrachten, goede elementen van het huidige leesonderwijs, bepaalde leermiddelen.
- **Wie geeft opdracht tot deze verandering?** Denk aan de kwaliteitsfunctionaris van het schoolbestuur, de directeur, de ib'er, de taalcoördinator.
- **Welk doel streeft de school precies na in de verandering naar effectief leesonderwijs?** Denk aan het verbeteren van de resultaten (misschien bij een bepaalde groep leerlingen), de inspectie laten zien dat er actie wordt ondernomen bij een slechte beoordeling, profileren van de school, groter beroep doen op de inhoudelijke vakbekwaamheid van leerkrachten.
- **Wat is de school in de praktijk van plan?** Denk aan een specifieke aanpak of methode, aan leerkrachthandelen, activiteiten door leerlingen.
- **Hoe wil de school de ontwikkelingen rond het leesonderwijs op termijn borgen?** Denk aan kwaliteitskaarten, afspraken over nascholing, evaluatiemomenten.
- **Wie wil de school nog meer betrekken bij deze verandering?** Denk aan een onderwijsadviesbureau, een andere leverancier van collectie, andere scholen, stagiaires en/of stagebegeleiders.

5 - Op de website Lezen in het po vind je meer informatie over samenwerking tussen scholen en externe partijen. www.lezeninhetpo.nl

- **Wat zijn de plannen voor de expertiseontwikkeling van de leerkrachten?** Denk aan aparte nascholingsbijeenkomsten op niveau van school of schoolbestuur, bestaande training bij externe partij, begeleiding in de klas.
- **Welke fasering heeft de school voor ogen?** Denk aan starten met een bepaalde groep of bouw, starten met de hele school tegelijk, focus op bepaalde aspecten van effectief leesonderwijs in een bepaalde fase, de totale duur van het traject.
- **Op welke punten verwacht de school dat de Bibliotheek kan ondersteunen bij de implementatie van effectief leesonderwijs?** Denk in ieder geval aan de bouwstenen Expertise (van de leerkrachten), Leesomgeving & Collectie (vraag naar boeken met rijke taal) en Activiteiten (met leerkrachten en leerlingen).

b. De basis op orde

Het is van groot belang dat je als Bibliotheek niet zomaar van samenwerking verandert met een school of scholengroep. Het loont de moeite om eerst na te gaan of er aan een aantal randvoorwaarden kan worden voldaan.

Bij de Bibliotheek:

- Zijn er heldere afspraken over de manier van samenwerken met scholen, op basis van de bouwstenen van de Bibliotheek op school en met een bijbehorende begroting voor uren en collectie?
- Is de leesconsulent geschoold met de training *Leesconsulent* en bij voorkeur de training *Rijke teksten: de rol van de leesconsulent*, of heeft de leesconsulent aantoonbare eigen verworven competenties?
- Is er op tactisch niveau minimaal jaarlijks contact met de school?
- Wordt onderkend wat de samenwerking in het kader van effectief leesonderwijs kan opleveren (van toegevoegde waarde zijn voor de school, werkplezier voor de leesconsulenten, interessant blijven voor andere scholen)?

Bij de school:

- Is er een leescoördinator op de school, die uren heeft voor haar taken, en opgeleid is met de training Open Boek?
- Is er een basiscollectie aanwezig, met een uitleensysteem?
- Zijn de structurele activiteiten (vrij lezen, voorlezen en praten over boeken) ingebed in het rooster?
- Is er sprake van planmatig werken aan leesbevordering, met behulp van de Monitor de Bibliotheek *op school* en een lees(beleids)plan? Zijn de afspraken tussen de Bibliotheek en de school vastgelegd in een overeenkomst?

De hierboven genoemde voorwaarden zorgen ervoor dat het hele proces van veranderen van de samenwerking soepeler kan verlopen. Heb je al afspraken over de manier van werken, en weet je hoeveel uren je hiervoor reserveert (op school en in de Bibliotheek), dan is het makkelijker om deze aan te passen op basis van de plannen die je met de school maakt. Heeft de leesconsulent de training *Rijke teksten* gevolgd, dan heeft zij al basiskennis over effectief leesonderwijs, en kan zij beter meedenken over het te volgen traject. Is er regelmatig contact op tactisch niveau met de school, dan zul je als Bibliotheek in een vroeg stadium kunnen aangeven dat je kunt ondersteunen bij de overgang naar effectief leesonderwijs. Als er een leescoördinator in de school is, die dankzij de training Open Boek dezelfde taal spreekt als de leesconsulent, dan heb je meer begrip in de school van wat de Bibliotheek kan betekenen voor het invoeren van effectief leesonderwijs. En, ten slotte, als er in alle groepen al structureel wordt voorgelezen, vrij gelezen en gepraat over boeken, dan is er een basis waarop het effectief leesonderwijs gebouwd kan worden.

Wanneer de basis op orde is, zul je als Bibliotheek dus minder grote stappen hoeven zetten om tegemoet te komen aan de vragen van de school rond effectief leesonderwijs. Hierdoor zul je ook minder extra kosten hoeven maken, zowel in de aanloop naar de nieuwe vorm van samenwerken, als tijdens de implementatie ervan. Er ontstaat een driedeling: de basis van de Bibliotheek *op school*, datgene wat je als Bibliotheek specifiek doet voor het ondersteunen van effectief leesonderwijs, en ten slotte de overlap tussen de basis en die specifieke ondersteuning (zie paragraaf c).

c. Ondersteuning bij effectief leesonderwijs

Als Bibliotheek kun je de school ondersteuning bieden op terreinen waarop jij deskundig bent. In de praktijk zien we dat dit vooral gebeurt bij de volgende bouwstenen.

Expertise

Praten over boeken is een essentieel onderdeel van effectief leesonderwijs. Wanneer een leerkracht dit op de juiste manier doet, ontwikkelen de leerlingen hun kennis, woordenschat, leesbegrip en literaire competentie. De specifieke kennis die veel leesconsulenten hebben van boekgesprekken en literaire gesprekken (denk aan de Vertel eens-aanpak van Aidan Chambers en de literaire gesprekken van Gertrud Cornelissen) kan daarom voor leerkrachten van grote waarde zijn. Daarnaast kunnen leerkrachten veel leren over boekpromotie en hun eigen kennis van jeugdboeken vergroten met behulp van de leesconsulent.

Leesomgeving & Collectie

Voor scholen die werken volgens de principes van effectief leesonderwijs zijn rijke teksten en jeugdliteratuur onmisbaar. Bij elk thema is er behoefte aan een basiscollectie, passend bij de door de school gekozen leesaanpak of -methode. Die collectie zal meestal bestaan uit zowel fictie als non-fictie, met boeken om voor te lezen, om zelf te lezen voor het plezier of om informatie te verzamelen. Daarnaast kan de school losse rijke teksten of tekstsets inzetten.[6] In veel gevallen mist de school zowel de tijd als de kennis om dit lesmateriaal zelf samen te stellen, en zal de Bibliotheek gevraagd worden om hierbij te ondersteunen.

Netwerk & Beleid

Sommige bibliotheken kunnen de school adviseren over het leesbeleid, en dan met name over het samenspel tussen leesbevordering en leesonderwijs. Effectief leesonderwijs gaat uit van integratie van verschillende aspecten van dat leesonderwijs, inclusief leesmotivatie. De leesconsulent of onderwijsspecialist van de Bibliotheek kan gesprekspartner zijn voor de lees- of taalcoördinator of voor de schoolleider als het gaat om de vraag op welke manier het onderwijsprogramma voldoende aandacht kan schenken aan het bevorderen van leesmotivatie. Verder kan de Bibliotheek adviseren over manieren om hierin ook enige mate van differentiatie aan te brengen, en kan de Bibliotheek de school indien nodig doorverwijzen naar andere organisaties.

d. Combinatie basisondersteuning en specifieke ondersteuning

Uit de twee voorgaande paragrafen komt het volgende beeld naar voren:

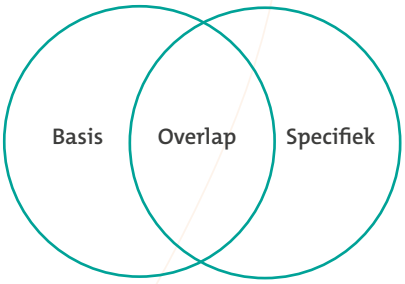

We willen hier geen indeling voorschrijven van de samenwerking met de scholen in het kader van effectief leesonderwijs, maar geven hieronder een mogelijke indeling op basis van dit beeld.

Basis:

- Meerjarige overeenkomst
- Kwaliteitscyclus (Monitor, leesplan)
- Leesconsulent en leescoördinator
- Landelijke campagnes
- Basiscollectie, boeken mee naar huis
- Uitleensysteem

Overlap

- Structurele activiteiten voorlezen, vrij lezen en praten over boeken
- Leesbevorderingsactiviteiten in de groep en training van leerkrachten m.b.t. werkvormen en praten over boeken
- Eventueel: Leesgesprekken met individuele leerlingen over leesvoorkeuren

Specifiek

- Deel uitmaken van driehoek school – Bibliotheek – onderwijsadviseur/expert-leraar
- Adviseren van individuele leerkrachten op het gebied van boekenkeuze, boekpromotie, boekgesprekken, literaire gesprekken
- Aanbieden van themacollecties, of adviseren bij de aanschaf van themacollecties
- Leerkrachten ondersteunen bij het samenstellen van tekstsets

6 - Op de website Lezen in het po vind je meer informatie over rijke teksten en jeugdliteratuur. www.lezeninhetpo.nl

3. Keuzes maken

Als Bibliotheek maak je zelf en samen met de school keuzes in de ondersteuning die je de school gaat bieden. Deze keuzes zijn gebaseerd op de kennis die je hebt over effectief leesonderwijs, op jouw mogelijkheden als Bibliotheek, en op de wensen en behoeften van de school.

a. Keuzes die de Bibliotheek maakt

Als bibliotheekorganisatie zul je keuzes moeten maken in de wijze waarop je scholen wilt ondersteunen bij (de invoering van) effectief leesonderwijs. Ook moet je je als organisatie afvragen wat dit betekent voor de invulling van de bouwstenen van de Bibliotheek *op school* en de interne organisatie. Onderstaande vragen, gegroepeerd per bouwsteen, kunnen je daarbij helpen.

Netwerk & Beleid

- **Educatiebeleid en toekomstvisie:** Vanuit welke visie werk je samen met het onderwijs? Kies je ervoor om als Bibliotheek vanuit jouw specifieke expertise een onmisbare schakel zijn, of is jouw doel juist om jezelf overbodig te maken door de school te helpen zelf een sterke leescultuur op te bouwen?
- **Kwaliteit bestaande samenwerking**: Hoe sta je tegenover eerst investeren in de bestaande samenwerking? Wil je eerst aan deze randvoorwaarde werken, of geef je prioriteit aan een nieuwe invulling van de samenwerking?
- **Verhouding tussen bestaande samenwerking en nieuwe samenwerking** (zie ook bouwsteen Exploitatie): In hoeverre wil je de bestaande samenwerking behouden? Kies je ervoor om met de school een basis te behouden – zoals bijvoorbeeld een schoolbibliotheek en bepaalde campagnes – en daarnaast elementen te ontwikkelen specifiek ter ondersteuning van effectief leesonderwijs? Of zie je de ondersteuning van effectief leesonderwijs als de basis, en integreer je elementen uit de bestaande samenwerking in die ondersteuning? Of kan een school ook alleen ondersteuning krijgen bij effectief leesonderwijs, zonder de basisondersteuning vanuit de Bibliotheek *op school*?
- **Rol van gemeente**: In hoeverre is er bij de gemeente aandacht voor preventie van laaggeletterdheid of voor kansengelijkheid, en wordt dit ook gekoppeld aan de kwaliteit van het leesonderwijs? Kan de gemeente in dat geval voor de Bibliotheek als brug fungeren naar onderwijsbestuurders, door het gesprek over effectief leesonderwijs aan te zwengelen en/of voor de implementatie daarvan financiële middelen beschikbaar te stellen?

Expertise

- **Kennisniveau leesconsulent:** In hoeverre zet je leesconsulenten in als onderwijsadviseur? Zorg je ervoor dat een aantal leesconsulenten een voldoende hoog niveau heeft qua kennis en vaardigheden om de school te adviseren over de inrichting van het lees/taalonderwijs in combinatie met wereldoriëntatie, of beperk je de inzet van leesconsulenten tot het ondersteunen van de implementatie daarvan?
- **Type leesconsulent:** In hoeverre wil je de samenstelling van het team van leesconsulenten aanpassen? Kies je er bijvoorbeeld voor om op scholen die effectief leesonderwijs implementeren alleen te werken met leesconsulenten die over didactische competenties beschikken, of vind je juist andere competenties belangrijker?
- **Scholing leesconsulent**: In hoeverre creëer je specialisten in het team van leesconsulenten? Wil je dat alle leesconsulenten in staat zijn om op hun eigen school met effectief leesonderwijs aan de slag te gaan, of zie je dit als een specialisme van enkele leesconsulenten, bijvoorbeeld een academische leesconsulent?

Leesomgeving & Collectie

- **Themacollecties**: In hoeverre kun je als Bibliotheek themacollecties leveren aan de school? Is het haalbaar om te investeren in extra collectie, waarmee je tegemoet kunt komen aan de vraag naar collectie bij specifieke thema's? (Dit is alleen uitvoerbaar als scholen grotendeels met eenzelfde methode werken of bereid zijn om de thema's op elkaar af te stemmen.) Of vraag je de school/het schoolbestuur om te investeren in collectie, op basis van advies van de Bibliotheek? Andere scenario's zijn ook denkbaar, zoals samenwerking op dit vlak met andere bibliotheken, of met de Provinciale Ondersteuningsinstelling (POI).

- **Collectiespecialist:** Kan het samenstellen van of adviseren daarbij door een collectiespecialist binnen de Bibliotheek worden gedaan, in plaats van door de leesconsulent?
- **Leerkrachten ondersteunen bij het samenstellen van tekstsets:** In hoeverre wil je leerkrachten ontzorgen op dit vlak? Zie je dit als taak en als deel van de expertise van de leesconsulent, of vind je dat dit bij het onderwijs hoort en dat leerkrachten dit zelf moeten doen?

Activiteiten

- **Werkvormen:** Welke werkvormen breng je de school in en met welk doel voor ogen? Stel je jezelf als doel om de leerkrachten altijd nieuwe werkvormen te kunnen aanbieden, die passen bij effectief leesonderwijs, of streef je ernaar dat de leesconsulenten een vaste rol hebben in de klas, met bijvoorbeeld boekpromoties en individuele leesgesprekken?

Digitale diensten

- **Online lezen en luisteren:** In hoeverre geef je digitale diensten prioriteit, zodat je voor themacollecties kunt putten uit een altijd toegankelijke online collectie? Besteed je extra aandacht en tijd aan het gebruiken van de online Bibliotheek, zoals het regelen van een lidmaatschap voor alle leerlingen en van de beschikbaarheid van hardware? Of wacht je hiermee totdat het inzetten van de online Bibliotheek in het onderwijs laagdrempeliger is gemaakt?

Marketing & Communicatie

- **Positionering t.o.v. onderwijs:** Hoe profileer je de Bibliotheek als het gaat om effectief leesonderwijs? Kies je ervoor om je als Bibliotheek expliciet te profileren op de ondersteuning van effectief leesonderwijs, of presenteer je dit als een mogelijke invulling van de samenwerking met scholen?

Exploitatie

- **Opstarturen leesconsulent en manager/onderwijsspecialist**: Hoe financier je de uren die nodig zijn om de juiste beginsituatie te creëren? Reken je deze door aan de school/het schoolbestuur, of zie je dit als een investering of acquisitiekosten?
- **Tarieven** (zie ook bouwsteen Netwerk & Beleid): In hoeverre maak je onderscheid tussen een basiscontract en een contract voor het ondersteunen van effectief leesonderwijs? Kies je ervoor om een tarief exclusief en een tarief inclusief effectief leesonderwijs te berekenen, of bereken je een los tarief voor effectief leesonderwijs, omdat je dit ook los wilt aanbieden?
- **Financiering themacollecties** (zie ook bouwsteen Leesomgeving & Collectie): Hoe reken je de extra kosten voor effectief leesonderwijs door? Vervangt dit een deel van de collectioneringsactiviteiten voor de basiscollectie van de schoolbibliotheek, of komt het daar bovenop?

NB: Effectief leesonderwijs wordt in 2024 toegevoegd aan het *Exploitatiemodel de Bibliotheek op schoo*l, dat gebruikt kan worden om de financiële consequenties van deze keuzes door te berekenen.

b. Keuzes die de school en de Bibliotheek samen maken

Netwerk & Beleid

- **Gezamenlijke ambitie benoemen:** Welke ambitie kun je samen onderschrijven, en hoe/wanneer bepaal je in hoeverre dit is gelukt? Gaat het hierbij bijvoorbeeld om harde cijfers, bepaalde gerealiseerde producten/activiteiten of de door betrokkenen ervaren progressie?
- **Planmatig werken:** Op welke manier beschrijven de school en de Bibliotheek het proces dat nodig is om tot implementatie te komen van een nieuwe vorm van samenwerken? Komen de keuzes die naar aanleiding van deze handreiking worden gemaakt terug in een ambitieplan[7] van de school? Wordt er op basis van de keuzes een gezamenlijk projectplan opgesteld? En hoe komt dit terug in het leesbeleidsplan van de school en in het educatiebeleid van de Bibliotheek?

7 - Stadkamer Zwolle werkt ambitiegericht samen met scholen, en hanteert daarbij ambitieplannen.

- **Afspraken over rollen:** Welke rollen en verantwoordelijkheden spreek je af? Met name de grens tussen de bijdragen van de Bibliotheek en van de onderwijsadviseur of expert-leraar moet duidelijk zijn, op basis van de beschikbare expertise. Bij welke scholing en bij welke overlegmomenten is de Bibliotheek vertegenwoordigd, door wie en in welke hoedanigheid? Wat zijn de verwachtingen over en weer, bijvoorbeeld per bouwsteen? Waar ligt de grens voor de Bibliotheek?
- **De contractuele invulling van de samenwerking:** Is er sprake van een nieuwe overeenkomst? Afhankelijk van de keuze die de Bibliotheek heeft gemaakt (zie Netwerk & Beleid) kan er ook sprake zijn van een tijdelijke extra overeenkomst, geldig tijdens de overgang naar effectief leesonderwijs, een apart contract voor de ondersteuning van effectief leesonderwijs, of een gewijzigde nieuwe overeenkomst.
- **Afspraken over evalueren:** In hoeverre zijn extra afspraken nodig over evalueren? Wordt ervoor gekozen om de ondersteuning van effectief leesonderwijs mee te nemen in de bestaande evaluatiemomenten, of is het nodig om dit apart te evalueren, bijvoorbeeld in de eerste twee jaar?[8] En waarop wordt de evaluatie gebaseerd? Wordt de Monitor hier ook bij betrokken? Speelt het leerlingvolgsysteem een rol?
- **Afspraken over borgen:** Op welke manier worden de gezamenlijke keuzes geborgd? Volstaat het opnemen in een overeenkomst, of kan er een gezamenlijke kwaliteitskaart worden opgesteld over de ondersteunende rol van de Bibliotheek bij effectief leesonderwijs?

Expertise

- **Deelname leesconsulent aan nascholing**: In hoeverre kan de leesconsulent meedraaien in het nascholingstraject voor effectief leesonderwijs? Volgt de leesconsulent dezelfde route als de leerkrachten, of is dat niet nodig omdat de leesconsulent in een eerder stadium al voldoende kennis en vaardigheden heeft opgebouwd? Of is het sowieso wenselijk dat de leesconsulent meedraait om zichtbaar te zijn en om een volwaardige gesprekspartner te kunnen zijn voor de leerkrachten?
- **Rol leesconsulent t.a.v. leerkrachten en directie** (zie ook Netwerk & Beleid): In hoeverre heeft de leesconsulent een uitvoerende, ondersteunende en/of adviserende rol bij effectief leesonderwijs? Wordt er gekozen voor een uitvoerende rol in de groepen, voor een ondersteunende rol voor de leerkrachten (voordoen, boekenadvies, workshops), of voor een adviserende rol voor de directie (bij leesbeleid, invulling effectief leesonderwijs)? Of een combinatie van deze rollen?

Leesomgeving & Collectie

- **Afspraken over samenstellen en aanschaffen/lenen van themacollecties** (zie ook Leesomgeving & Collectie): Hoe worden de verantwoordelijkheden over de themacollecties verdeeld? Wie bepaalt de inhoud van de themacollecties, worden ze geleend of aangeschaft, en wie is hier verantwoordelijk voor?

Activiteiten

- **De rol van de leerkrachten:** In hoeverre wil het schoolteam investeren in eigen vaardigheden? Kun je inderdaad, wanneer je er als Bibliotheek vanuit jouw visie voor kiest om de vaardigheden van leerkrachten te versterken, afspraken maken met de school over voordoen in de klas en workshops voor leerkrachten?

Digitale diensten

- **Leerlingen lid maken van Bibliotheek:** In hoeverre werkt de school mee aan het regelen van een lidmaatschap bij de Bibliotheek? Kun je afspraken maken over toestemmingsformulieren en inspanningen van leerkrachten richting ouders, om dit lidmaatschap te realiseren?

Exploitatie

- **Afspraken over financiering themacollectie:** Welke gevolgen hebben de afspraken bij de bouwsteen Leesomgeving & Collectie voor de financiering hiervan? Kan de school de eventuele aanschaf betalen, kan het schoolbestuur hier eventueel een rol in spelen voor meerdere scholen? Hoe worden de uren doorberekend die de leesconsulent eventueel maakt voor collectieadvies?

8 - Op de website Lezen in het po vind je meer informatie over leesontwikkeling monitoren en evalueren. www.lezeninhetpo.nl

4. Implementeren: scenario's

De rol van de Bibliotheek binnen (het implementeren van) effectief leesonderwijs wordt in grote mate bepaald door de keuzes die we in hoofdstuk 3 beschreven hebben. De keuzes zijn sterk afhankelijk van de lokale situatie, denk bijvoorbeeld aan bestaande (prestatie)afspraken. Er zijn op grond van de keuzemogelijkheden veel implementatievormen denkbaar. We beperken ons hier tot drie uiteenlopende scenario's, met een steeds grotere rol en bijbehorende veranderingen voor de Bibliotheek.

A. **Continuering:** De Bibliotheek *op school* blijft grotendeels functioneren zoals voorheen, en heeft weinig betekenis voor het effectief leesonderwijs.
B. **Dienstverlening**: Op basis van de bestaande invulling van de Bibliotheek *op school* levert de Bibliotheek op verzoek losse diensten in het kader van het effectief leesonderwijs.
C. **Samenwerking:** De Bibliotheek *op school* wordt geïntegreerd met het effectief leesonderwijs.

a. Continuering

Binnen het scenario Continuering verandert er weinig aan de bestaande afspraken die de school en de Bibliotheek in het kader van de Bibliotheek *op school* gemaakt hebben. Er is geen contractuele wijziging en er is ook geen sprake van ingrijpende wijzigingen in taken, of uitbreiding van uren van de leesconsulent. Binnen de bestaande samenwerking zal de leesconsulent haar werkzaamheden wel meer laten aansluiten bij de vakoverstijgende thema's waar de groepen mee werken.

Dit betekent dat:
- de leesconsulent boekpromotie en boekenkring afstemt op het thema waar de groep mee bezig is (Activiteiten);
- het advies over boektitels past bij de gekozen thema's (Leesomgeving & Collectie);
- de schoolbibliotheek wordt ingezet om themacollecties aan te vullen (Leesomgeving & Collectie).

De leesconsulent heeft hier beperkt aanvullende expertise voor nodig. Enige kennis over en inzicht in het werken met rijke teksten binnen betekenisvolle thema's zijn voorwaardelijk om als leesconsulent de scholen die aan de slag zijn of gaan met effectief leesonderwijs adequaat te kunnen ondersteunen.

b. Dienstverlening

In het scenario Dienstverlening is de Bibliotheek meer betrokken bij het leesonderwijs. Er is sprake van een verschuiving van taken van de leesconsulent. De school kan, binnen de mogelijkheden van de Bibliotheek, een beroep doen op de leesconsulent om ondersteuning te bieden bij het leesonderwijs. De school betaalt de Bibliotheek op basis van incidentele uren voor deze extra service.

Dit betekent dat:
- de school goed op de hoogte is van de expertise en mogelijkheden van de leesconsulent/bibliotheek (Netwerk & Beleid, Marketing & Communicatie);
- de leesconsulent op verzoek van de school extra werkzaamheden kan verrichten die direct ten goede komen aan het leesonderwijs; denk aan: werkvormen voordoen in de klas, tekstsets samenstellen, adviseren bij themacollecties (Activiteiten, Leesomgeving & Collectie);
- de school de leesconsulent kan vragen deel te nemen aan een 'leesteam' op school, en aan sommige studiedagen over lezen die georganiseerd worden voor het schoolteam (Expertise).

De leesconsulent zal voor het uitvoeren van deze extra taken globaal op de hoogte moeten zijn van de uitgangspunten van effectief leesonderwijs en veel moeten weten over het werken met rijke teksten. De leesconsulent heeft daartoe de training *Rijke teksten: de rol van de leesconsulent* gevolgd en relevante literatuur gelezen (zie Bronnen).

c. Samenwerking

Binnen het scenario Samenwerking functioneert de leesconsulent als gelijkwaardige partner binnen een schoolteam. Leesbevordering en leesonderwijs zijn niet meer los te zien van elkaar. Er wordt een nieuw contract afgesloten tussen Bibliotheek en school, waarin de geïntegreerde samenwerking beschreven staat (bijvoorbeeld op basis van het model basis-overlap-specifiek). De leesconsulent is nauwer betrokken bij een school en heeft hiervoor structureel extra uren.

Dit betekent dat:

- de Bibliotheek samen met de school een kwaliteitskaart *Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school* opstelt en opvolgt (Netwerk & Beleid);
- er afspraken worden gemaakt over structurele evaluatie (Netwerk & Beleid);
- de school structureel de Bibliotheek extra betaalt voor de specifieke ondersteuning bij effectief leesonderwijs (Exploitatie);
- de leesconsulent gesprekspartner is voor een onderwijsadviseur of expert-leraar en de directie (Expertise);
- de leesconsulent workshops voor leerkrachten organiseert, bijvoorbeeld over rijke teksten en kinderboeken of over leeswerkvormen passend binnen de nieuwe leesaanpak (Expertise, Activiteiten);
- de leesconsulent tekstsets samenstelt voor de school (Leesomgeving & Collectie);
- de leesconsulent themacollecties levert in samenwerking met andere bibliotheken of de POI (Leesomgeving & Collectie).

De leesconsulent (in dit scenario mogelijk een specialist binnen de Bibliotheek) heeft hiervoor een kennisniveau dat vergelijkbaar is met de leerkrachten. Dit kan bijvoorbeeld worden gerealiseerd door deelname aan de nascholing die leerkrachten ook volgen. Daarnaast beschikt de leesconsulent over competenties die haar in staat stellen de leerkrachten op school niet alleen te ondersteunen, maar ook te adviseren over effectief leesonderwijs.

Colofon

© Stichting Lezen (2023)

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een bijdrage vanuit het leesbevorderingsprogramma de Bibliotheek *op school* (Stichting Lezen/KB, nationale bibliotheek).

Auteurs Bart Droogers en Agnes van Montfoort
Met bijdragen van Maarten Keppel (Stadkamer Zwolle), Stieneke Eising (Kunst van Lezen) en Inger Bos (Stichting Lezen)
Met dank aan Mariëtte Konink (IJsselgroep), educatie managers Friese bibliotheken, leerteam effectief leesonderwijs Rijnbrink